

जागतिकरण आणि समकालीन मराठी साहित्य

डॉ. श्रीहरी चव्हाण

(मराठी विभाग)

पुण्यश्लोक अहिल्यादेवी होळकर महाविद्यालय राणीसावरगाव ता. गंगाखेड जि. परभणी

Corresponding Author – डॉ. श्रीहरी चव्हाण

DOI - 10.5281/zenodo.10884561

जागतिकीकरण म्हणजे काय याचा अर्थ बऱ्याच लोकांना आज सुद्धा माहित नाही. अनेक जण आपापल्या परीने जागतिकीकरण याचा अर्थ लावण्याचा प्रयत्न केलेला दिसून येतो. १९८० नंतर सुरू झालेली जागतिकीकरणाची व खाजगीकरणाची अर्थनीती १९९१ पासून राजमान्य झाली आणि जागतिकीकरणाची प्रक्रिया सुरू झाली. जग जवळ आले. जागतिकीकरणामुळे माणसाच्या सर्वच क्षेत्रावर खूप मोठा बदल झालेला दिसून येतो. अगदी कमी कालावधीत जागतिकीकरण हा शब्द गेल्या दशकात परवलीचा शब्द बनला आहे. अर्थ सत्तेच्या जोरावर मानवी जीवनाची सर्व क्षेत्रे व्यापून टाकली आहेत. संपूर्ण जगाची एकच बाजारपेठ असून त्याच बाजारपेठेतून खरेदी व विक्री करणे याला जागतिकीकरण असे म्हणतात. परंतु जागतिकीकरणाचा सर्वसामान्य भारतीयांच्या दृष्टीकोनातून जर आपण विचार केला तर याचा भारतीयावर गंभीर परिणाम झालेला दिसतो. जागतिकीकरण हे एक महाभयंकर असे संकट आहे. तो एक प्रकारचा भस्मासुर आहे. जागतिकीकरणाने आपल्या देशातील सर्वसामान्य

लोकांचे प्रश्न हे अधिकच भयावह करून टाकले आहे. दारिद्र्य, टोकाची विषमता, आणि धार्मिक मूलतत्त्ववादाचा फैलाव ही जागतिकीकरणाची देण आहे. जागतिकीकरणामुळे आपल्या देशातील सर्वसामान्य माणसांना आपले जीवन जगणे आज अवघड झाले आहे. माणसाचे माणूसपण जागतिकीकरणाने माणूस-माणूस राहिला नाही तर त्याला मार्केट व्हायला प्राप्त झाले आहे. तो बाजारपेठेतील वस्तुसारखा क्रय-विक्रेय होणारी वस्तू सारखा ठरतो आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेत एकूणच मानवी समाजाचे परस्पर संबंध आणि हितसंबंध मुलता: व्यापारी वृत्ती-प्रवर्तने प्रभावित झाले आहेत. जागतिकीकरण हा शब्द मुख्यत्वे आर्थिकतेशी निगडित आहे. तिला सामाजिक, राजकीय, संस्कृती अशी विविध तऱ्हेचे पैलू आहेत. विविध वस्तूंच्या उत्पादनाची भरमसाठ निर्मिती करणे आणि जगभर ती येनकेन प्रकारे विकणे, या वस्तूंच्या विक्रीसाठी साऱ्या राष्ट्राची कवाडे खुली करणे किंवा त्यासाठी सुलभ देवघवीसाठी मोकळीक निर्माण करणे यासंबंधीची कायदे लवचिक करणे बऱ्याच वेळेला ती दहशतीने

भीतीने काढून टाकले जाणे असे ते पैलू आहेत. त्यातून अतोनात संचय निर्माण केला जातो.

जागतिकीकरणाच्या या प्रक्रियेत प्रत्येक गोष्टीला वस्तूचे स्वरूप प्राप्त झाल्यामुळे माणसाच्या विचार जाणीवांनाही व्यापारवादी स्वरूप प्राप्त झाले. याच व्यापारवादी विचार जाणीवांनी जमीन, पाणी, अन्नधान्य, वस्त्र, निवारा यांच्या किमती क्रमाक्रमाने वाढत नेल्या. जग बदलताना खेड्यांनाही बदलावं लागेल. याचा परिणाम मराठी साहित्यावरील झाला. भाषा ही केवळ व्यक्ती व्यक्तीमध्ये संवाद साधणारी नसते, ती संस्कृतीची वाहक असते. अनेक पिढ्यांच्या अनुभवांचा आणि ज्ञानाचा त्यात संचय असतो. संस्कृती आपल्या मौखिक आणि लिखित साहित्याच्या माध्यमातून मूल्यसमूहाची अभिव्यक्ती करते. साहित्य हे समाजाचे प्रतिबिंब असते असे म्हणतात. समाजातील चित्र साहित्यात दिसतात. माणूस हा सुद्धा उत्क्रांत होत निघालेला प्राणी आहे. आतापर्यंत झालेली स्थित्यंतरे याची साक्ष देतात. सर्व बदलाच्या परिणाम त्याच्या कलावर, कल्पना वर होत असतो. साहित्य त्याला अपवाद नाही. माणसाच्या वाटचालीत त्याचे साहित्य त्याचबरोबर चालत आल्याचे दिसते. मराठी साहित्यही त्याला अपवाद नाही. समाजात घडलेली सर्व स्थित्यंतरे मराठी साहित्यही संत साहित्यापासून ते जागतिकीकरणाच्या काळातील विविध वाङ्मय प्रवाह व वाङ्मय प्रकारातील काळानुरूप बदल अधोरेखित करतात. भाषा आणि संस्कृतीवरीलही त्याचा मोठा परिणाम झाला आहे. लोकभाषावर तिचे परिणाम होत आहे. नव्या बाजारू जगाची

भाषा सर्वत्र दिसते. रेडिओ, एफ. एम, दूरचित्रवाणी वरील भाषारूपे जरी आपण पाहिली, तरी या नव्या बहुमिश्रित भाषेचा प्रयत्न आपल्याला येतो. ही भाषा लेखक वापरत आहे. त्याची अपरिहार्यता त्यामधून सुचित होत आहे. त्या त्या भूमितीत संस्कृतीतील संचित नष्ट करून ते एकमय करण्याचा घाट या प्रक्रियेने घातला आहे. ते अगदी आहार संस्कृती पासून ते भाषापर्यंत.

१९९० नंतरच्या साहित्यात बदलत्या जीवनमानाचे प्रतिबिंब दिसून येते. १८८१ शाली गेट करारावर सहा झाल्या नंतर देशातील सर्वच बाजारपेठा मुक्त व खुल्या करण्यात आल्या या मुक्त व खुल्या बाजारपेठाचा परिणाम एकूण सर्वच क्षेत्रावर झालेला दिसून येते. जागतिकीकरणामुळे देशा-देशांमध्ये स्पर्धा निर्माण झाल्या प्रत्येक देश आपापले बळे वापरू लागली. इतरांना कमी समजून स्वतःला श्रेष्ठ कशी म्हणून घेता येईल याची जणू स्पर्धा लागली होती, पण एक बाजू श्रीमंती व ह गरिबी यांच्या मधले अंतर वाढत जावू लागले. देशाचा विकास झाला असे आभासी चित्र निर्माण केले जाऊ लागले. पण अन्य दिवसाच्या तुलनेत भारत देश हा मागास, गरीब, अस्थिर, उपेक्षित, वंचित आशा लोकांचा त्यामुळे जागतिकीकरणाचा त्याच्या जीवनावर होणाऱ्या प्रतिकूल परिणामाचा विचार केला नाही माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून जी माहिती प्रसारित होऊ लागली त्यामुळे तेथील लोकांच्या परंपरा श्रद्धा आणि संस्कृतीला हादरे बसू लागले सामाजिक स्थौर्याला सामाजिक सलोग्याला

धोका निर्माण झाला. थोडक्यात सर्वच व्यवस्थावर जागतिकी करणाचे परिणाम दिसू लागले.

या सर्व पार्श्वभूमीवर जागतिकीकरण आणि समकालीन साहित्यातील बदलते संदर्भ याचा आढावा घ्यायचा आहे. आज मराठी साहित्यालाही जागतिकीकरणाची पार्श्वभूमी लाभली आहे. त्यामुळे समकालीन मराठी साहित्यात आणि लोक जीवनात कोणते संक्रमण झाले? जुने-नवे प्रश्न समस्या आणि परिणाम या संदर्भात कोणी व काय चिंतन पर लेखन केले. याबाबत काही नोंदी केल्यात दिसत नाही. एकूणच नव् दच्या नंतर लेखन करणाऱ्या लेखकांचा आपण विचार केला तर फारसे काही हाती लागेल अशी परिस्थिती दिसत नाही.

जागतिकीकरणाच्या संदर्भात समकालीन साहित्याची चर्चा करताना असे जाणवते की, भाषा व सामाजिक शास्त्रांचा अभ्यास करणारी संपर्क भाषा म्हणून इंग्रजी भाषेला महत्त्व लाभले आहे. त्या भाषेवर आपले लेखक म्हणून घेणाराचे प्रभुत्व नाही पण किमान स्थूल आकलनाच्या पातळीवर अगदीच कळत नाही, एखादी संकल्पनाच जर समजली नाही तर, त्यामुळे उद्भवलेल्या वास्तवाचे आमचे आकलन थिटे राहते. मग आम्ही त्या अनुषंगाने जी प्रतिक्रिया देतो ती अगदी गोलमाल असते. १९९० नंतरच्या मराठी साहित्यात जागतिकीकरणाचे संदर्भ मनावे तेवढे अधोरेखित होत नाही. त्याचीही पार्श्वभूमी आहे. म्हणून जागतिकीकरणात आम्हाला टिकायचे असेल तर आम्हाला मराठी सोबत इतरही काही भाषा शिकणे गरजेचे झाले आहे. म्हणून माहिती तंत्रज्ञानाचा वापर करून आम्ही

आमच्यासाठी ज्ञानाची कवाडे खुली करू शकतो. नवा माणूस, नवीन संस्कृती, समजून घेण्यासाठी आम्ही भाषेचा सुयोग्य उपयोग करून घेतला पाहिजे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या युगात प्रत्येक व्यक्ती लेखक, संपादक, प्रशासक असले पाहिजे. आमची श्रीमंती, शेती, जमीनजुमला, सोने यावर अवलंबून नाही तर तो समाज माहिती दृष्ट्या किती समृद्ध आहे, अभ्यासू आहे, बुद्धिनिष्ठ आहे यावर अवलंबून आहे. या दृष्टीने तो श्रीमंत म्हणून पारंपारिकता सोडून तिसऱ्या जागतिक क्रांतीचे साहित्यामध्ये इष्टपरिवर्तन घडवून आणणे महत्त्वाचे आहे कारण भाषेतील साहित्यामुळेच समाज घडत असतो. तसेच साहित्य हा समाजाचा आरसा आहे असे आपण म्हणतो. डॉक्टर, वकील, इंजिनियर, राजकारणी यांना भाषेतील साहित्याद्वारे आम्ही माणूस म्हणून उभे करू शकतो. अन्यथा इंजिनियर सिमेंट व माणूस यांना समान दर्जा देईल. व्यवहारी असण्याला येथे विरोध नाही. पण व्यवहारा सोबत सामाजिक, सांस्कृतिक, नैतिक मूल्य रुजण्यासाठी साहित्याद्वारे संवेदनशील माणूस बनवणे साहित्याचे काम आहे.

जागतिकीकरणाच्या संदर्भात आमचे कोणती प्रश्न आहेत यांचा नेमका अभ्यास करण्यासाठी व अभ्यासपूर्ण साहित्य लेखन करण्यासाठी एक नवे वातावरण तयार करण्याची गरज आहे. लेखक कवींनी येथील माती, पाणी, अन्न, कृषी, संस्कृतीचा व्यापार शिक्षणाशी अन्वये जोडून बदलत्या परिस्थितीत आमचे अस्तित्व व सामूहिक हितसंबंधाचा विचार हा जात-धर्म, पंथ-

भाषा-सापेक्ष न करता निरपेक्षपणे करावा. म्हणजे अशे की, व्यक्ती आणि समाजाची सक्रियता ही सर्वांच्या हितासाठी सिद्ध झाली पाहिजे. त्यासाठी केवळ भावनात्मक आव्हान पुरेशे नाही; तर एका वैचारिक शिस्तीत आमच्या व्यक्ती अन् समाजजीवनाला नवा असे मिळावा यासाठी लेखक मंडळीने जागृती करणारा आंधळेपणाने समर्थन किंवा विरोध करण्यापेक्षा त्याचे योग्य परिशीलन करून मानवी समाजसंस्कृतीला प्रसन्न करणारा जागतिकीकरणाला पहिला-वहिला कल्याणकारी आशय देण्यासाठी विचार करावा आणि साहित्य निर्मिती करावी.

आज जागतिकीकरणाच्या ब्रह्मराक्षसाचा सर्वत्र नंगानाच चालू आहे आजही मराठी कवी लेखकांना जागतिकीकरणाच्या भयाह स्वरूपाची कल्पना आली असेल असे वाटत नाही. पण मराठी साहित्याला कवितेला थेट जागतिकीकरणाच्या विश्वव्यापी समस्येशी नेऊ न भिडविण्याचे समकालीन ज्वलंत प्रश्नाची समर्थपणे चर्चा

चिकित्सा करण्याचे कार्य काही लेखक कवीने केले आहे. पण त्यांची संख्या मर्यादित आहे. म्हणून जागतिकीकरण म्हणजे केवळ अर्थकारणाचा विचार नाही; तर या वैश्विक खेड्याचे ही राजकारण आहे समाजकारण आहे. धर्मकारण आहे आणि साहित्यही आहे. म्हणून जागतिकीकरणाची प्रक्रिया समजून घेऊन समकालीन साहित्याची निर्मिती होणे महत्त्वाचे आहे.

संदर्भ ग्रंथ :

- १) जागतिकीकरण आणि भारतासमोरील आव्हाने : प्रा जगन कराडे
- २) जागतिकीकरणानंतरचे मराठी साहित्यप्रा : -प्रल्हाद लुलेकर गौरव ग्रंथ संपादक प्राणागनाथ कोत्तापल्ले प्रा दत्ता भगत .
- ३) जागतिकीकरण आणि दलितांचे प्रश्नउत्तम : कांबळे
- ४) समकालीन आंबेडकरवादी साहित्य प्रवृत्ती आणि प्रदूषणेडॉ प्रकाश मोगले :